

جبران خسارت حاصله از جرم

تالیف:

عباس درویشی

انتشارات قانون یار

۱۳۹۵

فهرست مطالب

مقدمه	۹
فصل اول	۱۱
کلیات	۱۱
مبحث اول : معانی و ملاک‌ها و ریشه‌های تاریخی مفهوم خسارت معنوی	۱۳
معنی خسارت	۱۴
انواع تقسیمات خسارت و معیار آن	۱۷
ملاک تشخیص خسارت مادی از معنوی	۲۱
انواع خسارت معنوی	۲۸
پیشینه تاریخی مفهوم خسارت معنوی در اسلام و قوانین کهن	۳۰
پیشینه‌ی تاریخی خسارت معنوی در حقوق ایران	۳۱
نگاهی تاریخی به خسارت معنوی در فرانسه	۳۲
وجود ضرر	۳۳
ارتکاب فعل زیانبار نامشروع	۳۳
مبانی مسئولیت ناشی از ایراد خسارت	۳۵
نظریه ی تقصیر و مفهوم آن	۳۵
ایرادها به نظریه تقصیر	۳۷
نظریه خطر	۳۸
ایرادهای نظریه خطر	۳۹
نظریه ی تضمین حق	۴۰
فصل دوم	۴۱
مسئولیت ناشی از خسارت در حقوق اسلام و اندیشه‌های حقوقی فرانسه	۴۱
خسارت معنوی در حقوق اسلام	۴۳
مستندات و مدارک قاعده لاضرر	۴۳
روایات	۴۶
انطباق عنوان ضرر با خسارت معنوی	۴۷
انطباق عنوان ضرر با خسارت معنوی	۴۸
شمول لفظی قاعده لاضرر بر اثبات جواز مطالبه خسارت معنوی	۴۹
قاعده نفی عسرو حرج و جبران خسارت معنوی	۵۶
انطباق عنوان حرج بر خسارت معنوی	۵۶

- ۶۰..... قاعده اتلاف و تسبیب
- ۶۱..... وجوه افتراق و اشتراک، اتلاف به مباشرت و تسبیب
- ۶۳..... تعزیر و جبران خسارت معنوی
- ۶۳..... معنای تعزیر پر در لغت و اصطلاح فقه
- ۶۴..... مفهوم و ماهیت تعزیر و جبران خسارت معنوی
- ۶۶..... تعزیر مالی کیفر خصوصی یا جبران خسارت معنوی
- ۶۷..... تعزیر مالی دردهای جسمانی ناشی از جنایت بر جسم، لطمه به عرض و خسارت ناشی از سب
- الف آلام و دردهای جسمانی گاهی بازخم و جراحت همراه است و گاهی بدون زخم و جراحت، چنانچه زخم و جراحتی در جسم پدید آید دیه مناسب برای آن مقدر شده است ولی اگر بدون هیچ گونه اثر مشهود باشد اکثر فقها قائل به تعزیر شده اند.
- ۶۷.....
- ۶۹..... معنای قصاص در لغت و اصطلاح فقه :
- ۷۰..... مفهوم و ماهیت قصاص و امکان جبران مالی خسارت معنوی

۷۳..... فصل سوم

- ۷۳..... مطالعه تطبیقی و مصادیق خاص خسارت معنوی
- ۷۵..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون اساسی
- ۷۸..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون مسئولیت مدنی
- ۸۴..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق مدنی
- ۸۹..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون آیین دادرسی کیفری
- ۹۱..... خسارت معنوی در آیین دادرسی مدنی
- ۹۲..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در حقوق اداری
- ۹۶..... مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی در قانون مجازات اسلامی
- ۱۰۶..... موضع قوانین مطبوعات نسبت به ایراد خسارت معنوی
- ۱۰۹..... مصادیق خاص خسارت معنوی در مطبوعات
- ۱۰۹..... توهین به اشخاص و افترا به وسیله مطبوعات
- ۱۱۳..... توهین به مقدسات در مطبوعات
- ۱۱۵..... توهین به مقامات رسمی در مطبوعات
- ۱۱۶..... سلب آزادی
- ۱۲۰..... به هم زدن وصلت
- ۱۲۳..... ایراد خسارت معنوی به جمع نامحصور
- ۱۲۴..... ایراد خسارت معنوی به سندیکاها
- ۱۲۶..... ایراد خسارت معنوی به انجمن‌ها

کودکان و خسارت معنوی ۱۲۸

مسئولیت مدنی کودکان در فقه و حقوق اسلامی ۱۲۸

جبران ضرر و خسارت به عهده کیست؟ ۱۳۰

فصل چهارم ۱۳۵

روش‌های جبران خسارت معنوی و افراد مستحق مطالبه‌ی آن ۱۳۵

راه‌های جبران انواع خسارت معنوی ۱۳۷

نگاه کلی به روش‌های جبران خسارت معنوی ۱۳۷

انواع جبران خسارت معنوی ۱۳۹

اعاده وضعیت سابق یا روش عینی ۱۳۹

پرداخت غرامت یا جبران خسارت از راه دادن معادل ۱۴۲

جبران خسارت به روش نمادین و اسمی ۱۴۹

پرداخت غرامت کیفری و تنبیهی ۱۵۰

نحوه‌ی ارزیابی و تعیین میزان انواع معنوی ۱۵۱

نحوه ارزیابی خسارت معنوی و تفاوت تألم‌پذیری افراد ۱۵۱

روش تعیین مبلغ جبران خسارت ۱۵۲

ملاک زمان ارزیابی ۱۵۴

ملاک ارزیابی خسارت در فرض تعدد اسباب ۱۵۵

ارزیابی و تقویم خسارت معنوی ناشی از آسیب‌های جسمی ۱۵۸

روش‌های جبران خسارت معنوی در لطمه‌های روحی ۱۶۲

مطالبه‌ی خسارت معنوی ۱۶۶

افراد مستحق مطالبه‌ی خسارت معنوی ۱۶۶

مطالبه خسارت معنوی وارده به متوفی از ناحیه وراثت و بازماندگان زیان دیده ۱۷۱

مطالبه خسارت معنوی وارده قبل از فوت متوفی ۱۷۲

نظریه عدم امکان انتقال حق مطالبه خسارت معنوی به ورثه ۱۷۲

نظریه انتقال حق مطالبه ورثه در صورت مطالبه زیان دیده قبل از فوت ۱۷۳

نظریه امکان انتقال حق مطالبه به ورثه ۱۷۴

دعوی مطالبه خسارت معنوی ناشی از فوت مجنی علیه از ناحیه وراثت ۱۷۶

مطالبه خسارت معنوی ناشی از جرح منجر به فوت مجنی علیه از ناحیه وراثت به عنوان قائم مقام او

..... ۱۷۷

رویه‌های قضایی در زمینه‌ی مطالبه جبران خسارت شخصی ۱۷۹

اسباب معافیت ۱۸۱

۱۸۳.....	قوه قاهره یا حوادث پیش‌بینی نشده
۱۸۵.....	تقصیر زیان دیده.....
۱۸۶.....	رضایت زیان دیده.....
۱۸۹.....	نتیجه‌گیری
۱۹۵.....	فهرست منابع
۱۹۷.....	قرآن کریم
۱۹۷.....	نهج البلاغه.....
۱۹۷.....	فارسی.....
۱۹۷.....	الف (کتب.....
۲۰۰.....	ب (پایان نامه‌ها.....
۲۰۰.....	ج) منابع لاتین.....

مقدمه

در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، از جمله در اصول ۳۹ و ۴۰ ایراد هر گونه ضرر و خسارت ممنوع شده و طبق اصل ۲۲ و ۳۲ ق ۱۰. از لطمه به حقوق معنوی انسانها منع شده است و اگر خسارتی به حیثیت و شرافت و سرمایه معنوی کسی وارد آید طبق اصل ۱۷۱ ق ۱. باید جبران شود و در قوانین عادی نیز تلویحاً و یا با الصراحه اشاراتی راجع به خسارت معنوی شده است که این امر نشانگر توجه شایان قانونگذار ما به موضوع خسارت معنوی و آبرویی می باشد. به هر صورت سعی بر آن داریم که با بررسی در محدوده‌ی قوانین و مقررات، بالاخص قانون اساسی و قانون مسئولیت مدنی و آیین دادرسی کیفری و مجازات اسلامی و منابع معتبر فقهی به بحث و تجزیه و تحلیل پیرامون خسارت حاصله از جرم به ویژه در آثار حقوقی و کیفری آن پردازیم، تا انشاء الله با تبیین وجاهت و مشروعیت این موضوع، توجه و رسیدگی و جبران خسارت ناشی از جرم، مورد عمل مراجع محترم قضایی و مورد توجه و تاکید حقوقدانان واقعی گردد، باشد تا زمینه‌ی دستیابی بیشتر به نظم واقعی و استقرار عدالت و ایجاد محیط مساعد جهت ارتقاء فضائل اخلاقی، تامین آزادیهای سیاسی و اجتماعی، ایجاد امنیت و آسایش همگانی و سایر اهداف مندرج در قانون اساسی فراهم آید، و با وضع قوانین متقن و محکم، و مرتفع نمودن نواقص موجود در این زمینه، مراجع محترم قضایی و امنیتی، همانگونه که اموال مردم را از تعدیات و تجاوزات محفوظ می دارند، با اتکا به چنین قوانین مستحکم، حیثیت و اعتبار و احساسات اشخاص حقیقی را نیز که از اهمیت و اولویت بیشتری برخوردار است از تعرضات و تعدیات محفوظ و مصون دارند و ضمانت‌های اجرایی برای این قوانین الزام آور وجود داشته باشد تا متجاوزین را از فکر تجاوز و تعدی به افراد باز دارد و خسارهای وارده به زیان دیدگان را مرتفع نماید.

فصل اول

کلیات

برای روشن شدن مفهوم خسارت معنوی ضروری است ابتدا تعریف خسارت معنوی و نظریه‌های حقوقدانان در این زمینه مورد تحقیق و ارزشیابی قرار گرفته و سپس در فصل نخست این بخش پس از تعریف خسارت و بیان انواع آن، مفهوم خسارت معنوی و انواع آن و پیشینه‌ی تاریخی آن در اسلام و در قوانین کهن و در نظام حقوقی فرانسه مورد بررسی قرار گرفته و در پایان ضمن ارایه تعریف مورد نظر و ارکان خسارت و شرایط مطالبه‌ی آن و مبانی نظری مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

و در فصل دوم پس از بررسی خسارت معنوی در حقوق اسلامی به موضع حقوق ایران و فرانسه در حقوق کیفری و کیفری به تفحص و جستجو خواهیم پرداخت تا مسئولیت‌های ناشی از ایراد خسارت معنوی را شناسایی و ارائه کنیم.

در این فصل ابتدا پس از تعریف خسارت و انواع آن تعاریف گوناگونی که توسط اساتید و صاحب نظران برای خسارت معنوی و انواع آن شده طرح و مورد بررسی قرار گرفته و مناسب‌ترین تعریف ارائه می‌شود و سپس منشاء و کیفیت اعتبار خسارت معنوی و تطور تاریخی آن، در دین اسلام و نظام حقوقی ایران و فرانسه بررسی خواهد شد. و در مباحث بعدی نیز ارکان خسارت و شرایط مطالبه‌ی آن و مبانی نظری مسئولیت ناشی از ایراد خسارت معنوی مورد بررسی قرار خواهد گرفت.

مبحث اول: معانی و ملاک‌ها و ریشه‌های تاریخی مفهوم خسارت معنوی

برای ارائه تعریف مناسب از خسارت معنوی لازم است معنای لغوی خسارت روشن شده و سپس انواع خسارت و ملاک تقسیم بندی آن معلوم شود. و طرح یک مسئله علمی و ارائه پاسخ مناسب آن منوط به دریافت مبادی تصوری و تصدیقی آن مسئله است. لذا مسئله جبران مالی خسارت معنوی امری است که مهمترین مبدأ تصوری آن مفهوم خسارت است، بنابراین بحث از معنای لغوی و اصطلاحی خسارت، امری ضروری و اجتناب ناپذیر است. و اصل جبران خسارت معنوی منشاء و فطری انسانی دارد که موضع ادیان الهی با توجه به مقتضیات

زمانی خود تنها معرّف دگرگونی شکل آن است که در این مبحث تطور تاریخی آن نیز به نحو مختصر ارائه می‌شود.

معنی خسارت

کلمه‌ی خسارت از لغات زبان عربی است که در زبان فارسی نیز استعمال می‌گردد و در فرهنگ‌های لغت مختلف برای این کلمه معانی مشابه و احياناً مختلفی ذکر گردیده است:

چنانکه کلمه خسارت در « المعجم الوسيط » به معنی « زیان کردن در تجارت » معنی نموده‌اند و مولف المنجد ضرر را به معنای ضد نفع، شدت ضیق، سوء حال و نقص شیء دانسته است. (معلوف ۱۹۷۳ م.، ص ۴۴۷) مولف قاموس المحيط و قابوس الوسيط آن را به معنای ضد نفع، شدت، سوء حال، نقص در اموال و انفس دانسته است.

راغب اصفهانی با عنایت به استعمال این لغت در قرآن کریم، ضَرَّ (وزن فُعْل) را به معنای بد حالی دانسته و هم او می‌گوید که ضَرَّ اعم از آنچه در نفس باشد مانند فقدان علم، عفت یا در بدن مانند نقص عضو یا در حال مانند کمی مال و جاه و ضَرَّ (وزن فَعْل) پیوسته مقابل نفع بکار رفته است (راغب الاصفهانی، ۱۴۰۴، ص ۲۹۳)

کلمه‌ی خسارت به فتح خاورها در زبان فارسی مترادف واژه‌های زیان و ضرر است (دهخدا، ۱۳۳۷، ج ۲، صص ۵۲۴-۵۲۳ و به معنای ۱- ضرر کردن، زیان بردن ۲- زیانکاری، زیانمندی ۳- زیان، ضرر است (معین ۱۳۷۵ ص ۱۴۱۹) از این رو در معنای زیان گفته شده است زیان به معنی ۱- ضرر مادی یا معنوی، خسارت مقابل سود و نفع ۲- آسیب و صدمه ۳- نقصان، زیان بردن و ضرر رسانیدن است (همان منبع، ص ۱۷۶۷) در معنای کلمه ضرر لغت شناسان نوشته‌اند، ضرر عبارتست از ۱- زیان وارد آوردن ۲- گزند رسانیدن ۳- زیان، خسارت، مقابل نفع ۴- گزند و آسیب (همان منبع ص ۲۱۸۶)

دکتر جعفر لنگرودی در کتاب ترمینولوژی حقوق درباره معنی خسارت آورده است « خسارت مدنی - فقه » دو معنا دارد.

الف) مالی که باید از طرف کسی که باعث ایراد ضرر مالی به دیگری شده به متضرر داده شود.

ب) زیان وارد شده را هم خسارت گویند (لنگرودی، ۱۳۷۶، ص ۲۶۰)
اگر چه کلمه خسارت از مفاهیم بدیهی و روشن است، تأمل در آثار لغت شناسان ما را در دریافت موارد استعمال آن رهنمون می شود. با دقت در موارد استعمال خسارت و کلمات مترادف آن در زبان فارسی نتیجه می گیریم که این کلمه در زبان فارسی به معنای مصدر، اعم از لازم و متعدی، و اسم مصدر بکار گرفته است. و معادل فرانسوی واژه‌ی خسارت کلمه‌ی "Dommaye", "Prejuduce" است.

خسارت تعریف قانونی ندارد (لنگرودی، ۱۳۷۶، ج ۴، ص ۲۱) بعضی از حقوقدانان داخلی واژه‌ی خسارت و ضرر را مترادف تلقی کرده و یکی را به جای دیگری استعمال نموده‌اند ولی باید توجه داشت که واژه‌ی خسارت اعم از کلمه‌ی ضرر است چون کلمه‌ی خسارت علاوه بر معنای زیان که به دیگری وارد می شود بر تاوان و غرامتی که به زیان دیده داده می شود نیز دلالت می کند. برخی از حقوقدانان در تعریف ضرر می نویسند: «در هر جا که نقصی در اموال ایجاد شود یا منفعت مسلمی فوت گردد یا به سلامت و حیثیت و عواطف شخصی لطمه‌ای وارد شود می گویند ضرر به بار آمده است.» (سنهوری، ۱۹۵۴، ج ۱، ص ۶۹۷)

برخی نیز در بیان ضررنوشته‌اند: «ضرر ممکن است به واسطه‌ی از بین رفتن مالی باشد یا به واسطه‌ی فوت شدن منفعتی که از انجام تعهد حاصل می شده است». این تعریف به تبعیت از ذیل ماده ۷۲۸ قانون آیین دادرسی مدنی ارائه شده و از جامعیت برخوردار نیست. بدیهی است حقوق دانان باید با عنایت به قانون و عرف و دیگر منابع حقوق، تعریف خود را از یک مفهوم ارائه دهند. چه، اتکا به یکی بدون دیگری چه بسا او را از دست‌یابی به مفهومی که از جامعیت برخوردار باشد باز می‌دارد، باید اذعان کرد که مفهوم خسارت و ضرر از مفاهیم عامه است که ذاتاً روشن و بدیهی است و ورد حقوق دانان در تعریف آن، بیشتر ناظر به دست‌یابی تنوع و تکرر موارد و مصادیق آن است. در قانون مدنی ایران هنگامی که از خسارت ناشی از عدم

ایفاء تعهد یا جبران خسارت سخن به میان می‌آید، منظورشان زیان وارد شده و هنگامی که از تأدیه خسارت بحث می‌کنند منظورشان جبران ضررهای وارد شده می‌باشد (مواد ۲۲۱، ۲۲۷، ۲۲۹، قانون مدنی) (امامی، ۱۳۶۶، ص ۴۰۷)

در مواد ۹، ۱۲، ۱۳، ۱۴ و ۱۶ قانون آیین دادرسی کیفری عناوین «ضرر و زیان» با هم به کار رفته است. این نوع به کارگیری واژه‌های مترادف در نگارش قانون این ذهنیت را پدید می‌آورد که قانون گذار برای این دو واژه معنای متفاوتی قائل است چون بکارگیری واژه‌های مترادف در قانون واحد، مغایر با منطق نگارش قانون است. با تأمل در معنای این دو واژه در این مواد تفاوتی دیده نمی‌شود، بنابراین آن را باید بر تسامح در مقام نگارش قانون حمل کرد. برخی از حقوقدانان در این زمینه نوشته‌اند: «در عرف قضایی کشور ما اصطلاح «ضرر و زیان» بدون اینکه هر یک از کلمات آن دارای آثار حقوقی ویژه‌ای باشد متداول شده و در اغلب نوشته‌های حقوقی و قضایی و حتی در متن بعضی از قوانین دیگر نیز با همین ترکیب به کار رفته و مصطلح شده است» (آخوندی، ۱۳۶۸، ص ۲۷۲)

قانونگذار در اصل ۱۷۱ از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران و در بسیاری از مواد قوانین مختلف عادی برای ارائه مفهوم خسارت از واژه‌ی ضرر استفاده کرده است.

در آثار فقیهان متقدم تعریف مستقلی از خسارت ارائه نشده است ولی عنوان ضرر در موارد و مصادیق خسارت به کار گرفته شده است. درمتون فقهی متاخرین نیز مفهوم خسارت به وسیله‌ی واژه‌ی ضرر بیان شده است.

مرحوم موسی خوانساری در تقریرات درس فقیه و اصولی مبرز میرزای نائینی می‌نویسد: «ضرر عبارتست از فوت آنچه که انسان آن را داراست، اعم از اینکه نفس باشد یا عرض یا مال یا جوارح، بنابراین چنانچه مال کسی یا عضوی از اعضای او به جهت اتلاف یا تلف ناقص شود یا شخص بمیرد یا به عرض او لطمه وارد آید در این صورت می‌گویند ضرر به او وارد آمده است، بلکه با عنایت به عرف «عدم نفع» در موردی که مقتضی آن تمام و کامل شده باشد ضرر به حساب می‌آید» (نجفی خوانساری، ۱۴۱۸-۱۴۲۱ ق ج ۲، ص ۱۹۸) مرحوم

شیخ محمدحسین حلی در تعریف ضرر آورده است: « ضرر مصدر (ضر) نقص در سال یا نفس یا آبرو است همانگونه که در کتب لغت بدان تصریح شده است »

مؤلف در کتاب القواعد الفقهیه ضرر را به معنای از دست دادن هر یک از مواهب و نعمت‌های زندگی اعم از جان ، مال و حیثیت یا هر چیز دیگر که انسان خود از آن بهره‌مند است ، دانسته (مکارم شیرازی ، ۱۴۱۱ ، ج ۱ ، ص ۴۹)

پس در فقه نیز همانند حقوق ، سلب حیات فرد ، از دست دادن سلامتی جسم ، نقص در اموال، فوت، منفعت مسلم ، از بین رفتن حیثیت و اعتبار شخص ، لطمه به عواطف شخصی، خانوادگی، ملی و مذهبی فرد و از دست دادن هر گونه سرمایه و دارایی و حتی که شخص واجد آن بوده و از آن بهره‌مند بوده است یا اقتضای بهره‌مندی آن در نزد عرف وجود دارد ، خسارت و ضرر به شمار می آید.

انواع تقسیمات خسارت و معیار آن

خسارت و ضرر به اعتبارات مختلف تقسیمات متفاوت می یابد . خسارت به اعتبار اینکه به یک شخص وارد می شود ، فردی و از آن جهت که به یک گروه یا جمع وارد شود ، درحالی که نتوان فرد معین یا افراد مشخصی از آنها را متضرر به شمار آورد، جمعی تلقی می شود (لوراسا ، ۱۳۷۵ ، صص ۱۰۹-۱۰۵)

برخی از نویسندگان حقوق اسلامی ضرر و خسارت را از آن جهت که به مال تعلق می گردد، ضرر مالی و بدان دلیل که به بدن وارد می شود ، خسارت بدنی و بدان جهت که به عرض و شرف تعلق می گیرد ، خسارت معنوی دانسته‌اند . این تقسیم‌بندی در حقوق فرانسه هم وجود دارد .

بسیاری از حقوقدانان ، خسارت را از آن جهت که به دارایی‌ها و حقوق مالی وارد می شود خسارت مادی و از آن جهت که موجب لطمه بر سرمایه‌ی معنوی است خسارت معنوی دانسته‌اند . در بسیاری از نوشته‌های حقوقی و در قوانین بسیاری از کشورها از این تقسیم خسارت پیروی شده است.(صفایی ، ۱۳۵۵ ، ص ۲۵۸)